

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

**СУСПІЛЬНЕ ПОКЛИКАННЯ ФІЛОСОФІЇ
ОСВІТИ У СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ
КОНТЕКСТАХ**

Монографія

*За науковою редакцією
доктора філософських наук, професора М. Д. Култаєвої*

Харків 2014

УДК : 37.013.73

ББК 74.58

С 89

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного педагогічного університету імені
Г. С. Сковороди
(протокол №3 від 30 травня 2014 р.)*

Рецензенти:

Клепко С.Ф., доктор філософських наук, доцент;
Корабльова Н.С., доктор філософських наук, професор;
Корженко В.В., доктор філософських наук, професор.

Суспільне покликання філософії освіти у сучасних соціокультурних контекстах : монографія / кол. авторів ; редкол. : М. Д. Култаєва (голова), Н.В. Радіонова (заступник голови) ; Мін-во освіти і науки України, Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Х. : ТОВ «Щедра садиба плюс», 2014. – 388 с.

ISBN 978-617-7188-89-5

У колективній монографії обґрунтовується суспільна значущість філософії освіти, розглядаються її актуальні проблеми у сучасних соціокультурних контекстах, аналізуються теоретичні можливості різних підходів та міждисциплінарних синтезів у спільному проблемному полі філософії освіти, культурної та соціальної антропології, а також соціальної філософії, виявляються освітні ризики і небезпеки, пов'язані з прискореним конституюванням суспільства знань, розкривається виховний потенціал суспільства знань. Автори монографії приділяють особливу увагу філософському обґрунтуванню світоглядного та національно-патріотичного виховання, стратегіям духовного оновлення українського суспільства та відповідним виховним практикам.

Для науковців, аспірантів, викладачів і студентів ВНЗ, широкого загалу читачів.

УДК: 37.013.73

ББК 74.58

ISBN 978-617-7188-89-5

© Култаєва М.Д. [та ін.], 2014

© ТОВ «Щедра садиба плюс», 2014

21. Теорія і методика фізичного виховання : підручник / ред. Т. Ю. Круцевич. – К. : Олімпійська література, 2009. – 400 с.
22. Coubertin P. *Pedagogie sportive*. Nouvelle Edition / Pierre de Coubertin. Lausanne: Bureau international de Pedagogie sportive, 1919. – P. 128.
23. Coubertin P. *The Olympic Idea: discourses and Essays* / Pierre de Coubertin. – Lausanne, Stuttgart, Sport-verlag, 1966. – 147 p.

4.8. Практики родинного виховання у суспільстві ризику: філософсько-освітній аспект (І. Дорожко, І. Прокопенко)

Радикальні культурні та суспільні зміни, що відбуваються у сучасному світі, є викликом традиційним виховним практикам, які не відповідають новим констеляціям суспільного життя, передусім контекстам суспільства ризику. Особливо це торкається родинного виховання, яке традиційно розглядалось здебільшого у контекстах життєвого світу. Через стрімке зростання ролі освіти та її суспільних і культурних інституцій у минулому столітті родинне виховання здебільшого розглядалось як своєрідний доданок до суспільно організованих освітніх і виховних практик. Цьому чимало сприяла узурпація сфери приватного життя у тоталітарних суспільствах, де родинне життя і родинне виховання підпорядковувались настановам офіційної політичної ідеології. Посттоталітарні суспільні перетворення в країнах із соціалістичним минулим здебільшого супроводжувались реставрацією домодерних стратегій родинного виховання або зводились до просвітницьких апелятивних настанов щодо гуманістичної місії родинного виховання. Успішність розв'язання актуального завдання посилення ефективності державних заходів, спрямованих на підтримку родини і поліпшення демографічної ситуації в Україні, залежить далеко не в останню чергу від стану родинного виховання. Це ж саме торкається і стратегії безперервної освіти складовою якої є освіта і виховання, здійснювані у родині.

Відрив родинного виховання від суспільних реалій і запитів сучасного світу вимагає філософсько-освітнього осмислення, бо цей ресурс оновлення освіти і суспільства використовується ще не повною мірою. Родинне виховання потенційно є як джерелом соціальних і культурних ризиків, так і одним із засобів мінімізації їхніх наслідків. Дослідження специфіки родинного виховання у сучасних соціокультурних контекстах, що створюються внаслідок прискорення глобалізаційних процесів, становлення інфраструктури інформаційного суспільства, на якій ґрунтується гіпотетичне суспільство знань, ситуація світоглядного і політичного плюралізму, має принципове значення для розуміння перспектив сучасної людини, доля якої не в останню чергу визначається родинними цінностями, змістом і настановами родинного виховання.

Несприятлива демографічна ситуація, яка склалась в Україні та у більшості країн Європи, також є вагомим приводом для переосмислення виховних можливостей родини у суспільстві ризику.

Філософська концептуалізація родинного виховання займає особливе місце у розбудові проблемного поля філософії освіти в Україні. Якщо у західноєвропейській філософській традиції у цьому полі домінує філософія виховання або ж єдність освіти й виховання (Bildungs- und Erziehungsphilosophie, philosophy of education), то вітчизняні освітні філософи переважно зосереджуються або на аналізі досвіду теоретичної саморефлексії сучасної філософії освіти, або на проблемах розвитку сучасної освіти, що, безперечно, є надзвичайно важливими дослідницькими завданнями. Однак внаслідок цього проблеми виховання відсуваються на задній план.

Родинне виховання та його трансформації не можна розглядати у відриві від мін, що відбуваються у сучасній родині та суспільстві. Еволюція родини, зміни її рольової реальності у сучасних соціокультурних контекстах розкриваються у працях У. Бека, Е. Гіденса, А. Гоннета та ін. Зміна ролей в родині, гендерний аспект родинного виховання висвітлюється у працях Г. Арендт, С. Бовуар, Г. Бок, І. Жеребкіної, Ю. Кристєвої, К. Карпенко та ін.

Принципове значення для цього дослідження мали роботи, присвячені теоретико-методологічним засадам сучасної філософії освіти і виховання. Тут слід назвати праці В. Андрущенка, Б. Буяка, Б. Гершунського, О. Дольської, С. Клепка, М. Култаєвої, В. Лутая, О. Марченко, М. Романенка, Н. Радіонової, І. Степаненко та ін.

Стан розробки проблем родинного виховання свідчить про необхідність комплексного підходу у розробці його сучасних стратегічних версій, що в свою чергу вимагає філософсько-освітньої концептуалізації його досвіду та перспектив удосконалення.

Родинне виховання у домодерних суспільствах принципово відрізняється від змісту і функціонального потенціалу виховання у родинах модерного суспільства. Філософія Просвітництва є радикальним поворотом у поглядах на функціональні можливості родинного виховання. З ним пов'язуються не тільки можливості соціального відтворення, а й суспільного оновлення (Ж. Ж. Руссо).

Просвітницькі настанови зберігаються у теоретичних рефлексіях пізнього Модерну, де родина розглядається не тільки як місце первинної соціалізації дитини, а й як освітня інституція, де закладаються основи дошкільної освіти та зусиллями батьків здійснюється позашкільний освітній менеджмент. Це дає підстави для концептуалізації родинного виховання також і як освіти, яка відбувається у родині або за ініціативою родини. Це є ресурсом модернізації сучасної освіти і водночас містить у собі ризики введення ретроінновацій та легітимації утопічних орієнтирів.

Історична реконструкція теоретичного і практичного досвіду родинного виховання дає підстави стверджувати, що воно може мати як конструктивний, так і деструктивний потенціал (Г. Гудйонс), реалізація якого залежить від соціально-історичних обставин. Останні задають стиль і спосіб родинного життя, рамкові умови існування родини та визначення статусу дитини. Лише у добу пізнього Модерну визнаються і законодавчо

закріплюються права дитини, а також обґрунтовується перспектива соціально відповідального виховання.

Незважаючи на історичні трансформації родини (плем'я, рід, велика родина, мала родина, неповна родина, симулякри родини) вона є місцем, де відбувається первинна соціалізація. Застосовуючи методологію системно-теоретичного аналізу (Н. Луман, А. Тремль), родину можна визначити як біологічну, психічну та соціальну систему, які конституюють відповідні педагогічні реальності, що виконують різні функції і накладаються одна на одну. Родина як біологічна система виконує функцію підтримання життєдіяльності дитини та забезпечення її фізичного розвитку. Як психічна система вона дає старт психогенетичному розвитку дитини, запускає в дію механізми наслідування, спілкування, контролю і самоконтролю. Як соціальна система родина забезпечує формування національної і культурної ідентичності, соціальне навчання, засвоєння норм і цінностей, необхідних для життя у суспільстві. Важливим чинником гуманізації родинного виховання є національні традиції і закладені в них універсальні та локальні культурні смисли. У сучасній педагогіці миру родина визначається як осередок формування миролюбства та толерантності (М. Мічерліх), що набуває особливого значення в умовах соціальної нерівності, культурного і освітнього розшарування. У добу пізнього Модерну через гібридизацію локального і глобального призупиняється автопоезіс певних локальних смислів у комунікативному ланцюгу родинного виховання.

У суспільстві ризику змінюються рольові реальності у родині через ствердження гендерної справедливості. Материнський і батьківський принципи виховання, які були діаметрально протилежними і разом з цим комплементарними у домодерних суспільствах та у суспільстві раннього Модерну, у сучасних родинних демонструють тенденцію до взаємопроникнення. Матір-одиначка або батько-одиначка змушені у вихованні дітей поєднувати ці принципи. У суспільстві пізнього Модерну суспільна свідомість гносеологічно загострює відмінність між біологічним та соціальним батьківством. Біологічний батько, за А. Тремлем, лише упевнений у своєму батьківстві, а соціальний батько усвідомлює це і несе соціальну відповідальність за виховання дітей. У сучасних родинних соціальне батьківство стає відповідальним актом зрілих людей, які виховують бажаних дітей. Ефективність державної політики підтримки родини та демографічної політики залежать від їх впливу на культуру міжособистісних відносин у родині та на родинне виховання.

Необхідно звернути увагу на зміни у взаєминах між членами родини, методологія дослідження яких може ґрунтуватися як на кантівських, так і на гегелівських трансформаціях. У кантівських трансформаціях родинні відносини розглядаються як такі, що формуються між особистостями на засадах добровільної угоди, регламентованої правами сторін і деонтичною етикою. У гегелівських трансформаціях родинні відносини визначаються через принципи любові, є відносинами, що передбачають взаємовизнання, а відтак не можуть

інтерпретуватися як природні або договірні (А. Гоннет). Якщо у кантівських трансформаціях партнерські відносини у родині забезпечуються правовими та моральними нормами, то гегелівські трансформації передумовою успішного родинного виховання вважають внутрішній розвиток родини як дополітичної соціальної системи. Для розкриття виховного потенціалу сучасної родини необхідно враховувати обидві перспективи, що дозволяє узгодити курикулярні проекти виховання «від дитини» і «від дорослих членів родини» та посилити гуманістичний зміст родинного виховання, демократизувати практики його здійснення. Урахування взаємозв'язку між родинним та суспільним вихованням, між родиною та іншими виховними інституціями є не тільки методологічною настановою, а й імперативом для сучасних виховних практик, суспільна релевантність яких залежить від реалістичної оцінки виховного потенціалу та ресурсів родин, що належать до різних верств населення. Суспільні та культурні інновації, надміром яких характеризується суспільство ризику, вимагає від дорослих членів родини самоконтролю і самоспостереження за своїми вчинками, за процесом життєтворчості. Підключення батьків до системи безперервної освіти розширює їхні педагогічні та соціальні компетентності, сприяє їх особистісному розвитку, уможливорює культурну коеволюцію усіх членів родини.

Моделі родинного виховання у мультикультурному суспільстві, що формуються внаслідок глобалізації, будуються на основі узагальнення східного або західного досвіду родинного виховання. Здійснення виховання дітей у родині за східною моделлю у західних соціокультурних контекстах і навпаки ускладнює соціалізацію дітей мігрантів та біженців у нових соціокультурних контекстах. Це висуває нові імперативи до практик родинного виховання, передусім вимогу толерантного ставлення до світоглядного і культурного плюралізму, розвитку культури гостинності. Інтенсифікація обмінів учнями різних країн, їх проживання у родинах ускладнюють структуру родинного виховання, обумовлюють присутність у ньому інтенціонального, функціонального і екстенціонального векторів суспільства ризику. Через прискорення глобалізаційних процесів та розширення глобальних мереж європейська соціалізація дітей в Україні випереджає відповідні процеси в батьків. Це може спровокувати руйнацію міжособистісних відносин у родині

Криза родинного виховання здебільшого пояснюється браком часу, але цей дефіцит має більш глибоке коріння. Природні біоритми і соціальний час, у якому розгортаються виховні процеси у суспільстві ризику, не є когерентними. Прискорення соціального часу, інтенсифікація освітніх процесів, дисбаланс між вільним і робочим часом ускладнюють організацію родинного виховання, яке має бути послідовним і безперервним, апелюючи на вимогу проводити більше часу з дітьми, що висувається до батьків, – усі ці теоретично безсумнівні вимоги у світі повсякденності наштовхуються на реальні складнощі щодо поповнення часового бюджету. Завантаженість батьків на роботі і дітей у школі призводить до відомого феномену

«колонізації ночі», що негативно впливає на фізичний і розумовий розвиток дітей. У цьому зв'язку важливого значення набуває «гігієна часу» (Ф. Регайс), яка дисциплінує та організує дітей і батьків, привчає їх шанувати свій та чужий час як передумову культури свободи. Особливого значення для родинного виховання набуває екзистенціальний час, переживання якого поєднує усіх членів родини. Він здатний накладатись на календарний час, надаючи особливого значення видатним родинним датам (дні народження тощо) та загальнонаціональним святкам. Родинне життя і родинне виховання можуть випадати зі свого часу, бути анахронізмами, або ж навпаки випереджати час, беручи на себе роль орієнтира у стратегіях виховання. Окрім цього свій екзистенційний час має світ дитинства з притаманними йому уповільненнями, які дозволяють йому «випадати» з прискореного соціального часу, утворювати специфічний симулякр позачасовості, необхідний для розвитку дитини.

Основою різних можливостей стилізації практик родинного виховання є розрізнення між авторитарним та свободним стилем виховання у родині, а також її психологічним кліматом та духовною атмосферою. Між ними можуть утворюватися різні комбінації, які обумовлюються виховною ситуацією та соціокультурними контекстами, до яких вона вписана. У постмодерністських рефлексіях цієї тенденції (Ж. Бодрійяр, Ж. Дельоз, Ю. Крістева, Ж. Ліотар) обґрунтовується право на визнання такої плюралізації, яка розглядається як прояв самореалізації батьків і дорослих членів родини. Припускається навіть реставрація домодерних практик родинного виховання, де чинниками його стилізації виступають демонстративність, ритуалізація, природовідповідність тощо. Гібридне поєднання домодерної та пізньомодерної культури у стилізаціях родинного виховання є також способом статусного самовираження батьків через маніфестацію соціальних, культурних і освітніх можливостей та перспектив своїх дітей.

Тенденція рефеодалізації сучасного суспільного життя (Ю. Габермас) знаходить прояв у закріпленні соціального розшарування засобами родинного виховання. Феномен так званих «мажорів», поведінка яких є проявом егоманії, правового нігілізму та соціальної безвідповідальності є наслідком патологій у родинному вихованні. Виховна корекція таких наслідків повинна мати комплексний характер. Без суспільного засудження стратегій уседозволеної поведінки дітей та молоді, апелювативні виховні заходи залишаються недостатньо ефективними.

Від цих патологій родинного виховання, обумовлених прискореними темпами суспільних трансформацій на пострадянському просторі, необхідно відрізнити психолого-педагогічні проблеми, які виникають у процесі родинного виховання. Психотерапевтична корекція таких проблем у дітей та батьків та їх профілактика досить ефективно здійснюється у сучасних психотерапевтичних практиках. Якщо у Західній Європі спостерігається тенденція взаємодії психотерапевтичних і філософських практик, то в Україні населення ще обмежується психологічною допомогою. Сучасні

психотерапевтичні практики, спрямовані на корекцію родинного виховання, містять у собі світоглядну та філософсько-освітню складову, яка дозволяє коригувати мету родинного виховання з ресурсами родини та психосоматичними можливостями дитини.

Науковий світ розвивається разом із людською природою. Завдяки міждисциплінарному синтезові різних наук формуються нові підходи щодо вивчення особистості. Пліуралізація стилів родинного виховання та їх корекція у сучасних виховних практиках потребує детального вивчення і подальшої розробки.

Кожна галузь наукового знання володіє арсеналом теоретичних і емпіричних фактів, оперує своїми поясненнями, створеними за певними правилами, і є тим, що Ж. Ліотар називав «станом постмодерну». Сучасне суспільство, на думку постмодерністів, перебуває у стані імітації, симуляції, підміни. Людська життєдіяльність складається з примар реальності – симулякрів. Ж. Бодрійяр пояснює значення «симулякр» – заміна реальних речей або чутливої сфери особистості підробками.

Н. Каліна вказує «проблемою є не окремих симулякр чи їх група, а властива деяким особистостям стратегія симуляційного моделювання дійсності – система послідовного використання поведінкових стереотипів, які віддаляють людину від її справжньої екзистенційної природи та потреб, призводять до некритичного засвоєння стандартів, пропонувананих середовищем масмедіа». Повернути людину до реального світу надзвичайно важко, потреби її визначаються соціальним середовищем і перетворилися на симулякри [3, с. 264].

Перед психологією, вказує Н. Еліас, постає диференційоване завдання, з одного боку, вона вивчає природну структуру і закономірності всіх тих функцій самоконтролю людини, які спрямовані на інших, які сприяють формуванню системи відносин з оточуючими і які, в силу їх природної еластичності формують матеріал особистісного моделювання з урахуванням аспектів міжособистісних відносин.

З іншої сторони, психологія розглядає процес, в якому з урахуванням певної суспільної структури, в спільному житті з іншими індивідуумами диференціюються в індивідуальну форму пластичні функції контролю окремої людини. Перед психологічними науками постає питання щодо виявлення структури процесів особистісної диференціації, моделювання, усвідомлення деталей, які сприяють вибору стратегій спільного життя однієї людини з іншою. Необхідно відзначити, що громадське моделювання істотно впливає на характерологічні особливості індивіда, на його індивідуальний психічний стан.

Перша частина даної задачі зводиться безпосередньо до дослідження фізіологічних і біологічних закономірностей, від яких залежать напрямок і форма індивідуальної диференціації. Одним словом, пише Н. Еліас, психологічні науки є мостом між природними і суспільними [13, с. 66].

Сім'я сприяє збереженню психічного здоров'я суспільства завдяки виконанню психогігієнічної функції, яка полягає в забезпеченні почуття стабільності, безпеки, емоційної рівноваги, а також умов для розвитку осо-

бистості своїх членів. Стабільна, добре функціонуюча сім'я дає змогу кожному задовольняти такі потреби, як любов, емоційна близькість, розуміння і повага, визнання тощо. У такій родині індивід має умови для самореалізації, самоствердження, збагачення й розвитку своєї особистості. Сім'я суттєво впливає на своїх членів, задовольняючи їхні потреби – біологічні, емоційні, психосоціальні та економічні [7, с. 40].

На сьогоднішній день напрям практичної роботи, зокрема психологічної допомоги сім'ї є актуальним. У вітчизняному психологічному просторі застосовуються різні моделі психологічної допомоги, спостерігається тенденція до їх розвитку відповідно до вимог практики та національно-культурної специфіки. Отже, однією з нагальних проблем психологічної науки і практики є розробка сучасних методологічних підходів психологічної допомоги сім'ї, на основі адаптації та модифікації зарубіжних підходів психотерапії сім'ї, узагальнення та концептуалізації кращого вітчизняного досвіду в цій галузі. Це створить основу для подальшої розробки і впровадження ефективних моделей психологічної допомоги сім'ї [14, с.782].

Автор зазначає, що у практичній психології виокремлюється два основних підходи до психокорекції дитячо-батьківських взаємин: педагогічно-орієнтований та психотерапевтично-орієнтований.

Педагогічно-орієнтований підхід спрямований на профілактичну роботу і стосується, передусім, підвищення батьківської компетентності, педагогічної культури батьків. Метою такої роботи є покращення батьківсько-дитячих взаємин, оптимізація стилю сімейного виховання (П. Блонський, А. Макаренко, І. Мартинюк, Л. Пінчукова, В. Тур'ян, С. Шацький).

Психотерапевтичний підхід спрямований на виправлення, корегування неадекватного батьківського ставлення до дитини.

При цьому пропонується безліч форм такої роботи: індивідуальні (Ю. Альошина, Г. Бурменська, О. Кабанова, О. Лідерс), сімейні (Г. Варга, Е. Ейдемільер, В. Сатір), групові (О. Бодальов, О. Захаров, А. Співаковська, Т. Яценко), а також комбіновані форми, які поєднують одночасну роботу з батьками та дітьми (Н. Аккерман, Г. Варга, О. Бодальов, А. Співаковська, В. Столін) [14, с. 782]

Кожна сім'я постійно знаходиться в процесі змін, які породжують певні проблеми між її членами у процесі пристосування до цих змін. Для впливу на вирішення цих проблем варто звернутись до розгляду різних напрямів сімейної терапії. Системний погляд на сім'ю, на думку К. Седих, дозволяє сформулювати основні характеристики сім'ї, які полягають у тому, що вона має внутрішню побудову та психологічну структуру, визначає в особливості елементів, що входять цієї системи, кожен елемент системи впливає на всі інші, сімейна система має здатність саморегуляції та виконує функції за допомогою сімейних ролей, структури підсистем, меж між ними та параметрів в якості правил життєдіяльності, стереотипів, міфів, сімейних історій та сімейних стабілізаторів [9, с. 20]. Автор запевняє, що переосмислення феномену «сім'я» почалося після Другої світової війни, і саме тоді, на її думку, почала активно

розвиватися сімейна психотерапія та сімейне консультування. Основоположником сімейної терапії в Росії та Україні вважається І. Малярєвський, що у 1882 році в Санкт-Петербурзі заснував лікарсько-виховний заклад для психічно хворих дітей і підлітків, персонал якого приділяв велику увагу діагностиці взаємин у родині психічно хворих, ролі дисгармонійного виховання у формуванні тих чи інших хвороб. З родичами хворих дітей проводилося «сімейне виховання», що було прообразом сучасної сімейної терапії [2, с. 59]. Розвиток галузі сімейної психотерапії здійснювався у різних напрямках. З одного боку, ряд психотерапевтів почали помічати, починаючи працювати з родинами своїх пацієнтів, що існують розбіжності у інформації, яку надають пацієнти та власним спостереженням [4]. Отже, робота терапевта потребує чіткості й уважності до потреб клієнта й його родини, їхнього очікування один від одного, від психолога, від тих, з ким він взаємодіє.

Поряд з цим, аналіз звернень населення в районні соціально-психологічні служби України за останні 3-роки показав, що близько 75% з них звертаються тільки за психологічною допомогою (це корекція внутрісімейних відносин, проблеми взаємин з дітьми і їхньої адаптації в школі, інші пережиті кризові особистісні проблеми, пов'язані з розлученням, втратою роботи й т.п.) [5, с. 91]. Тому батьки очікують допомогу від психолога, яка надаватиметься клієнту з урахуванням механізмів та особливостей сімейної терапії.

Сімейна психотерапія – це особливий вид психотерапії, спрямований на корекцію міжособистісних стосунків в сім'ї, подолання негативних емоційних станів окремих її членів, лікування їх в сім'ї та за допомогою сім'ї. Навідміну від консультативної роботи, наголос робиться саме на лікуванні окремого члена сім'ї (особливо у вітчизняному підході до сімейної психотерапії) шляхом корекції його сімейних взаємостосунків, розробляються питання психологічної допомоги членам сім'ї хворого [8, с. 211]. Н. Каліна надає визначення психотерапії як «галузі психології, що вивчає механізми, способи й прийоми професійного надання психологічної допомоги з метою розв'язання проблем, звільнення від психосоматичних симптомів або актуалізації резервів особистісного зростання» [3, с. 8]. Психотерапія як форма психологічної практики охоплює велику кількість окремих напрямів та авторських підходів. Розглядаючи питання психокорекції сімейних стосунків слід звернутися до визначення сімейної терапії, надане Г. Старшенбаумом, який розглядає його як «один з основних підходів у сучасній психотерапії, суть якого полягає в тому, що в якості «клієнта» для терапевта виступає сім'я».

Автор розглядає психопатичні симптоми в якості функції неадекватних сімейних комунікацій, які проявляються у специфічних правилах, міфах та зразках поведінки даної сім'ї [10, с. 22]. Слід зазначити, що вона може бути задіяна у розв'язанні певних проблем, а, отже, і проблем, що виникають у сім'ї. Аналізується наявність таких моделей психотерапевтичної допомоги як: релігійна, метою якої є служіння, турбота та спасіння душі через церковні таїнства й потреби; психологічна, яка спрямована на допомогу особистості через терапевтичні відносини й спілкування, результатом чого може виступати

особистісне зростання й психотерапевтичну, яка здійснюється через лікування поведінки й стану психіки задля нормального психічного функціонування.

Представлені моделі надають можливість чітко розрізнити функції й ролі психотерапевта. Застосування усіх зазначених моделей для впливу на душу, особистість та поведінку сприятливо впливатимуть на вирішення проблем у сімейних взаємовідносинах. Тому кожна з моделей має своє унікальне призначення.

Психотерапевт О.Фільц розглядає психотерапію як науку, що описує окремі факти патологічного і нормального на основі досвіду лікування, яке випливає з людських стосунків. О.Фільц розглядає поняття «патос», яке означає виживання нормального і подолання розладу та «нозос» як патологічність процесів. Саме це й визначає психотерапію як «ту, що йде від здорового до хворого», а психіатрію – навпаки. Ця думка покладена нами у основу розуміння сімейної психотерапії як галузі, що визначає взаємодію психотерапевта з клієнтами або пацієнтами (членами родини). Вона спрямована на подолання розладу сімейних стосунків.

Роботу психотерапевта з сім'єю можна визначити як психотерапевтичний процес, який включає сесії з певним терміном лікування (сетингом). Важливо згадати й про терапевтичний альянс – контракт між психотерапевтом та клієнтом, так як очікування пацієнта (члена родини) часто не відповідають меті терапії. Важливо, щоб сімейний терапевт не нав'язував клієнтові власних думок. Окрім цього, необхідним є етап розривання залежності пацієнта від терапевта.

Клу Маданес [6] вважає, що симптом розладів може слугувати повідомленням про внутрішній стан одного члена родини і одночасно метафорою іншого. Наприклад, дитина, відмовляючись йти у школу виражає цим не тільки власний страх, але і страх матері. П. Вацлавик [1] взагалі визначає сімейну проблему, підкреслюючи, що вона є проблемою всієї родини, а не окремого її члена, який звернувся за допомогою. Г. Страшенбаум визначає, що сама родина зробила для подолання цієї проблеми, розробляє терапевтичне втручання для подолання стереотипу, який викликає проблему взаємодії. Окрім цього, підхід автора полягає й у використанні мовчання, вміння слухати, навчання за допомогою запитань, повторень, розкриття емоційних станів, конфронтація з певною думкою інших членів [11]. Цікавим є підхід Дж. Хейли [12], що запрошує на зустріч усіх членів від 10 років, щоб точніше оцінювати ієрархію, включати зміну взаємовідносин усіх учасників та контролювати можливі негативні прояви цих взаємовідносин. Зустріч складається з п'яти частин: включення у взаємодію усіх учасників, пояснення їм їхніх функцій та функцій терапевта під час їхньої взаємодії, визначення проблеми, її обговорення усіма членами родини, у процесі чого терапевт слідує за дискусією з метою розкриття сили, контролю, ієрархії, постановки конкретної мети, планування майбутньої зустрічі та домашнє завдання.

Психотерапія є суто людським феноменом, тому складно виключити вплив людського фактору на взаємодію сімейного психотерапевта та клієнта. Кожен сімейний психотерапевт має можливість використовувати досвід видатних

фахівців у цій галузі.

Образ сімейно-родинних відносин життя людей, все активніше примушує їх до всебічного управління своїми психічними функціями, станами – настроєм, пристрастями, афектами. Необхідно відзначити, що, взагалі, особистості властиво їх проявляти. Надалі, це веде до розладів нервової системи, соматичних захворювань, трансформації психічних процесів.

У ході суспільних змін, кризових явищ, люди все більше схильні приховувати природні прагнення і потреби, як від інших, так і від себе (це ті інстинкти і бажання, які раніше могли відкрито вилитися, або, ті, які заперечувались у спілкуванні з іншими людьми).

Якщо уважно подивитися вказує Н.Еліас: «те, що, з одного боку, постає як процес все більшої індивідуалізації, з іншого боку, одночасно є процесом цивілізації» [13, с. 172].

«Мова йде про конфлікт всередині окремої людини, про «приватизацію», «винесення за дужки певних сфер життя в комунікативному просторі людей і їх насиченні суспільно культивованим страхом, почуттям сорому, які пробуджують в окремій людині відчуття, ніби вона є «внутрішнім», існуючим виключно сама по собі поза відносинами з іншими людьми і лише «заднім числом» вступає у відносини з іншими, локалізованими «поза нею» [13, с. 172].

Від патологій родинного виховання, обумовлених прискореними темпами суспільних трансформацій на пострадянському просторі, необхідно відрізнити психолого-педагогічні проблеми, які виникають у процесі родинного виховання. Психотерапевтична корекція таких проблем у дітей та батьків та їх профілактика досить ефективно здійснюється у сучасних психотерапевтичних практиках. Якщо у Західній Європі спостерігається тенденція взаємодії психотерапевтичних і філософських практик, то в Україні населення ще обмежується психологічною допомогою. Аналіз звернень населення в районні соціально-психологічні служби України за останні 3 роки показав, що близько 75% з них потребують тільки психологічної допомоги (тобто корекції внутрішньо-сімейних відносин, покращення взаємин з дітьми і їхньої адаптації в школі, подолання екзистенційних криз тощо).

Основою різних можливостей стилізації практик родинного виховання є розрізнення між авторитарним та свободним стилем виховання у родині, а також її психологічним кліматом та духовною атмосферою. Між ними можуть утворюватися різні комбінації, які обумовлюються виховною ситуацією та соціокультурними контекстами, до яких вона вписана. Сучасні психотерапевтичні практики, спрямовані на корекцію родинного виховання, містять у собі світоглядну та філософсько-освітню складову, яка дозволяє коригувати мету родинного виховання з ресурсами родини та психосоматичними можливостями дитини.

Характеризуючи зміст і функціональний потенціал родинного виховання, необхідно враховувати його дві репрезентативні і відповідні функціональні можливості. По-перше, родинне виховання – це ущільнений виховний досвід людства, який в історично і культурно-обмеженій формі практикується у

конкретній родині. Так, у родині відбувається первинна соціалізація дитини, закладається фундамент її транстемпоральної культурної та національної ідентичності, а також моралі і звичаїв. формується ставлення до світу та інших людей, до праці, здійснюється перше розрізнення між Своїми та Чужими, між «Ми» та «Вони». По-друге, – це навчання жити в родині, формування здатності встановлювати міжособистісні зв'язки, здійснювати процедури контролю і самоконтролю, стримувати афекти, розвивати культуру почуттів, намагаться досягти постконвекціонального рівня розвитку моральної свідомості (за шкалою Л. Кольберга).

Соціальне навчання, світоглядне і моральне виховання є пріоритетними напрямками родинного виховання. Недостатня увага з боку батьків до кожного з цих напрямів зменшує функціональний потенціал родинного виховання, адже воно розгортається у світоглядно визначеному горизонті з урахуванням соціально-практичного досвіду батьків. Любов до малої й великої Батьківщини, етика служіння своєму народу і людству, основи кодексу честі також закладаються в родині. Якщо цього не відбувається, то в родинному вихованні закладається алгоритм формування одномірної людини у парадигмі «мати», а не у парадигмі «бути», що заважає повноцінному розвитку дитини.

Саме у родині закладаються основи здорового способу життя, здійснюється профілактика згубних звичок. У сучасних стратегіях життєтворчості спостерігаються три основні тенденції. Перша орієнтована на споживацькі та розважальні цінності та світоглядну нерозбірливість, друга – це орієнтація на постматеріальні цінності, на гуманістичний ідеал гармонійного і всебічного розвитку особистості. Третя тенденція полягає у свідомому обмеженні опцій життєтворчості.

Суспільні вимоги і психолого-педагогічні рекомендації щодо поліпшення стану родинного виховання здебільшого залишаються відірваними від умов, ситуацій і соціокультурних контекстів його здійснення. У суспільстві ризику родинне виховання повинно не тільки зосереджуватися на задоволенні усіх потреб дитини, а й розвивати її самостійність, ініціативність, формувати культуру соціальних почуттів і людських якостей, що дозволяють поширювати чуття єдиної родини на усе суспільство. Цей вид виховання, інституційно та соціально-антропологічно закріпленій за родиною, повинен більше, ніж будь-який інший, бути гнучким і відповідати духу часу. Консерватизм і архаїзація практик родинного виховання посилюють суспільні ризики, є потенційною загрозою створення у суспільстві ситуацій відчуження та маргіналізації молоді.

Родинне виховання та освітні практики, які здійснюються у родині, є культурним і соціальним капіталом дитини, який серед багатьох інших чинників також впливає на соціальне розшарування суспільства, створює нерівні стартові позиції при рівності шансів. Важливим чинником такої диференціації є мовна культура родини, мовний габітус як агентів, так і адресатів родинного виховання. Соціально неадекватній стилізації родинного

виховання сприяють також настрої та культура смаків українського суспільства, орієнтація навіть бідних верств населення на гламур і престижне споживання. Гуманізація та корекція родинного виховання потребує герменевтичного розширення розуміння дитини як Свого-Іншого, що вводиться до спільного життєвого світу, а також готовності агентів виховання до конструктивних змін і саморозвитку.

Родинне виховання не повинно обмежуватись вільним часом та сферою дозвілля, де здебільшого реалізуються виховні ініціативи батьків. Безперервність і систематичність виховання у сучасній родині є багатоаспектним як змістовно, так і функціонально. Воно потребує від батьків не тільки мінімуму психолого-педагогічної підготовки, а й організаційної культури, соціальної відповідальності, світоглядної культури та розвинутої моральної свідомості, на підставі яких формується зміст і курикулум родинного виховання, здатного відповідати вимогам демократичного суспільства.

Під тиском глобалізації, внаслідок індивідуалізаційних зсувів у сучасних суспільствах, та подолання гендерного розподілу праці відбувається руйнація традиційної родини, трансформація родинних стосунків. Домагання на визнання кожного члена родини впливає на стан і методи родинного виховання, імперативом якого стає любов і повага до дитини, а також неприпустимість репресивних виховних комунікацій у родині. У суспільстві ризику посилюється виховний вплив дітей на батьків. Педагогіка співробітництва є одним із фундаментальних принципів сучасної філософії родинного виховання, але при цьому агенти виховання не повинні ухилятися від своїх обов'язків керувати виховним процесом, бути зразком для наслідування.

Родинне виховання є вагомим ресурсом духовного оновлення українського суспільства. Формування постконвенціонального патріотизму є спільним завданням політичного і родинного виховання у добу прискорення глобалізації і конституювання глокальних просторів, у яких здійснюються гібридизовані форми виховних та освітніх практик.

У постсекулярну добу відбувається залучення гуманістичних смислів світових релігій у виховні й освітні практики. Настанови християнської етики доцільно застосовувати як духовно-моральні орієнтири родинного виховання, вони є ресурсом його оновлення і протидією засиллю споживацьких настроїв та моделей життєтворчості на пострадянському просторі. Християнська етика в її адаптації до соціокультурних контекстів суспільства ризику здатна персориєнтувати родинне виховання з парадигми «мати» на парадигму «бути». Але це не здійснюється автоматично. У родинних практиках релігійного виховання спостерігається тенденція приватизації навіть сакрального.

Світоглядне і моральне виховання, разом із соціальним навчанням, утворюють своєрідне недоторкане ядро змісту родинного виховання. Відсутність цього ядра зводить нанівець усі виховні зусилля і руйнує родину. Світоглядне виховання треба починати вже з дітьми дошкільного віку з бесід у доступній формі про місце і призначення людини в світі, про місце батьків і

дітей у родині, про сенс людського життя, поступово поглиблюючи зміст таких бесід. Важливим чинником поглиблення світоглядного виховання дітей в родині є практики філософування з дітьми, аналіз ситуацій морального вибору на прикладі казок та вчинків героїв мультфільмів чи дитячої літератури. У спілкуванні з дітьми батьки повинні здійснювати самоспостереження і контролювати за своїми емоціями, щоб не перетворити родинне виховання на школу ненависті та девіантної поведінки.

Умови, у яких має відбуватися родинне виховання в Україні та в інших суспільствах з пострадянським минулим, сприяють не розгортанню, а згортанню його функціонального потенціалу. У родинах з високими статками відбувається, з одного боку, рефеодалізація родинного виховання, заміна його різними симулякрами, а з іншого – такі родини широко використовують існуючі можливості освітніх і виховних послуг. Бідні родини об'єктивно мають дефіцит часу. Через це вони здійснюють виховання своїх дітей фрагментарно і несистематично, що негативно впливає на розвиток їх особистості, зменшує їх стартовий освітній капітал. Державна демографічна політика і заходи, спрямовані на підтримку родини, повинні містити у собі освітньо-виховну складову. Розгляд родинного виховання як інвестиції, що вкладається в дитину, розгляд останньої довгостроковим проектом реалізації батьківських амбіцій. Така мета родинного виховання обумовлює його дегуманізацію, підпорядковує моделі життєтворчості дитини та батьків ідеалам і цінностям престижного споживання.

У мас-медійному просторі відбувається баналізація проблем родинного виховання, породжується ілюзія, що складні проблеми родинного життя і родинного виховання можна розв'язати простими шляхами та порадами. Безперечно, педагогічне і психологічне просвітництво є важливим моментом посилення ефективності родинного виховання, але воно потребує підтримки з боку держави і громадських організацій. Провідну роль в оновленні змісту родинного виховання, методик реалізації його конкретних завдань належить педагогічним університетам і педагогічній громадськості у цілому, стратегічним завданням яких було і залишається перманентне оновлення педагогічного мислення, виховних та освітніх практик.

Література

1. Андрущенко В. П. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: підручн. для виш. навч. закл. / В.П. Андрущенко, Л.В. Губернський, М.І. Михальченко. – 3-є вид., випр. та доп. – К. : Генеза, 2006. – 656 с.
2. Арндт Г. Становище людини / Г. Арндт. – К. : Думка, 1999. – 254 с.
3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; [пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой]. – М. : Прогресс–Традиция, 2000. – 384 с.
4. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Жан Бодрийяр; [Пер. с фр. послесл. и примеч. Е. А. Самарской]. – М. : Культурная революция; Республика, 2006. – 269 с. (Мыслители XX века).
5. Вацлавик П. Как стать несчастным без посторонней помощи /

П. Вацлавик. – М. : Прогресс, 1990. – 270 с.

6. Вороніна К. О. Історія розвитку сімейної психотерапії / К. О. Вороніна // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2011. – т. III, ч. 2. – С. 58–65, С. 61–63.

7. Габермас Юрген. Залучення іншого : Студії з політичної теорії / Юрген Габермас ; [пер. з нім. Андрій Дахній]. – Львів : Астролябія, 2006. – 416 с.

8. Гіденс Е. Нестримний світ : як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гіденс. – К. : Альтерпрес, 2004. – 100 с. – (Сучасна гуманітарна бібліотека).

9. Еліас Н. Процес цивілізації : соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Еліас Н. – К. : Альтернативи, 2003. – 672с.

10. Каліна Н. Ф. Психотерапія : підручник / Н. Ф. Каліна. – К. : Академвидав, 2010. – 288 с. (Серія "Альма-матер").

11. Кристева Юлія. Самі собі чужі / Ю. Кристева ; [пер. з фр. З. Борисюк]. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004. – 262 с.

12. Култасва М. Д. Соціологія глобалізації : навчальний посібник / М.Д. Култасва, І.Ф. Прокопенко, І.О. Радіонова, Г.В. Троцько ; [за гол. ред. М.Д. Култасвої]. – Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2008. – 207 с.

13. Кэйдис Л. Б. Супружеская и семейная терапия : учебное пособие / Л. Б. Кэйдис, Р. М. Клендон ; [пер. с англ ; под ред. Н. А. Цветковой]. – М. : Изд-во Московского психол.-социол. ин-та, 2006. – 208 с.

14. Лебедева С.Ю. Сучасні напрямки та організація психологічної допомоги при кризових станах особистості / С. Ю. Лебедева // Вісник Національної академії оборони України. – 2009. – № 2 (10). – С. 90–93.

15. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар ; [пер. с фр. Н. Шматко]. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 1998. – 160 с.(серия "Gallicinium").

16. Маданес К. Стратегическая семейная терапия / К. Маданес. – М. : Институт психотерапии, 1994. – 304 с.

17. Макаренко А. О воспитании в семье / А. Макаренко. – М., 1975. – 316 с.

18. Маценко Л.М. Педагогіка сімейного виховання : навч. посібник / Л. М. Маценко. – [2-ге вид.]. – К. : НАКККіМ, 2011. – 293 с.

19. Психологія сім'ї : навчальний посібник / [В. М. Поліщук, Львіна Н.М., Поліщук С.А. та ін.; 2-ге вид., доп.]. – Суми : Університетська книга, 2009. – 282 с.

20. Радіонова Н. В. Формування релігійного світогляду у мультикультурному суспільстві : досвід Слобожанщини ХІХ століття / Н. В. Радіонова // Науковий вісник. Серія „Філософія”. – Харків : ХНПУ, 2012. – Вип. 39. – С. 79-90.

21. Руссо Ж. – Ж. Педагогические сочинения : в 2-х т / Ж. – Ж. Руссо ; [под ред. Г. Н. Джибладзе]. – М. : Педагогика, 1981. –Т. 1. – 656 с.

22. Седих К. В. Психологія взаємодії систем : сім'я та освітні інституції / К. В. Седих. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 228 с.

23. Старшенбаум Г. В. Динамическая психиатрия и клиническая психотерапия / Г. В. Старшенбаум. – М. : Издательство Высшей школы психологи,

ЧАСТИНА III. КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ООНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 210

3.1. Музеалізація культури як прихований ресурс оновлення духовного виробництва в сучасних соціумах (<i>А. Сошніков</i>).....	210
Література до розділу	220
3.2. Культурно-антропологічне підгрунття та освітні імплікації громадянського суспільства (<i>М. Култасва</i>).....	221
Література до розділу	237
3.3. Виховні практики альтруїзму. Голокост і Голодомор: досвід випробування на людяність (<i>О. Фельдман</i>)	239
Література до розділу	249
3.4. Взаємопроникнення освітнього простору та дозвіллевої сфери (<i>О. Бойко</i>)	250
Література до розділу	261
3.5. Культура зображення як антропологічний ресурс освітніх і виховних практик (<i>О. Іванченко</i>).....	262
Література до розділу	268

Частина IV. ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІ РОЗВІТКИ У ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ ДУХОВНОГО ОНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 269

4.1. Освітній простір як місце розгортання педагогічних відносин (<i>О. Разуменко</i>)	269
Література до розділу	278
4.2. Вітчизняна післядипломна освіта: реалії та перспективи розвитку (<i>В. Сагуйченко</i>).....	279
Література до розділу	295
4.3. Соціокультурні передумови конституювання нової освітньої реальності (<i>М. Триняк</i>)	296
Література до розділу	319
4.4. Соціальні виклики безперервної освіти: ризики стагнації і перспективи розвитку (<i>І. Шеремет</i>)	321
Література до розділу	330
4.5. Економічне виховання як чинник духовного оновлення сучасних суспільств (<i>Г. Лантінова</i>)	330
Література до розділу	342
4.6. Ціннісно-комунікативні побудови військової освіти (<i>Л. Петрова</i>)	343
Література до розділу	356
4.7. Фізична культура та фізичне виховання студентської молоді як чинник духовного оновлення нації (<i>І. Вржеснісвський</i>)	358
Література до розділу	366
4.8. Практики родинного виховання у суспільстві ризику: філософсько-освітній аспект (<i>І. Дорожко, І. Прокопенко</i>).....	368
Література до розділу	380

Навчальне видання

КУЛТАЄВА МАРІЯ ДМИТРІВНА
та ін.

СУСПІЛЬНЕ ПОКЛИКАННЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ У СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ КОНТЕКСТАХ

Монографія

*За науковою редакцією
доктора філософських наук, професора М. Д. Култаєвої*

Всі розділи подаються за авторською редакцією

Формат 60x84 1/16. Спосіб друку – ризографія.
Умов. друк. арк. 22,55. Тираж 300 прим. Ціна договірна.

ТОВ «Щедра садиба плюс»

Україна, 61052, м. Харків, вул. Ярославська, 11.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
серія ДК № 4666 від 18.12.2013 р.

Віддруковано ФОП Андрєєв К.В.
61166, Харків, просп. Леніна, 14